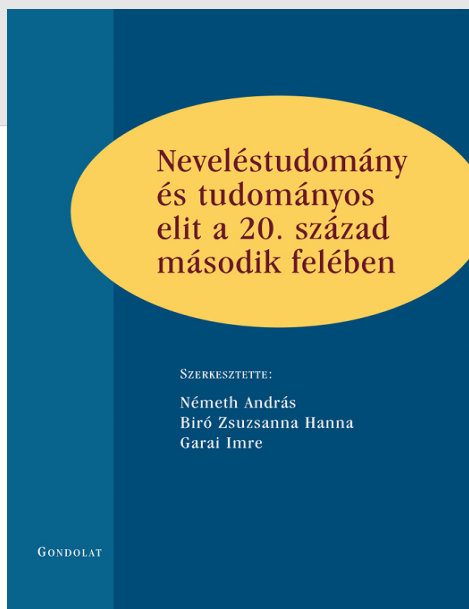

Magyar neveléstudomány 1945 után – elméleti és gyakorlati kutatások

Somogyvári Lajos*

Németh András, Biró Zsuzsanna Hanna és Garai Imre (2015, szerk.): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében.* Gondolat Kiadó, Budapest.

A hazai oktatástörténet egyik sokat ígérő kutatási iránya az 1945 utáni neveléstudományi elit, szakmai kommunikáció alakulásának, jellemző diskurzusainak feltérképezése – ennek a projektnek az első eredményeit olvashatjuk jelen kötetben. Olyan társadalomtörténeti irányultságú, empirikus vizsgálatról van szó, mely a diszciplína intézményesülését, a képviselői által létrehozott tudástartalmakat elemzi, mindezt egzakt módszerekkel és eredményekkel. Az OTKA által támogatott kutatás résztvevői (a hazai neveléstudomány jeles szereplőiről van szó: Németh András, Biró Zsuzsanna Hanna, Szabolcs Éva, Golnhofer Erzsébet, Pukánszky Béla, Szabó Zoltán András; munkájukat hallgatók és kutatási asszisztensek segítik) a tudományszociológia, hálózat- és tartalomelemzés módszereit használva tesznek elméleti javaslatokat a további vizsgálatokhoz, illetve gyakorlati eredményeket közölnek eddigi munkáikból. A könyv felépítése (elméleti bevezetés és gyakorlati példák egymást követő kettőssége) az oktatástörténet-írás kétfajta irányultságát is megjeleníti: egyszerre nyújt általános tanulságokat és konkrét esettanulmányokat, mindezt per sze egymásra építve és egymást kiegészítve.

A korszak pedagógiájának, neveléstudományának kritikai elemzéséhez feltétlenül szükséges az ebben résztvevő személyek (tudósok, egyetemi oktatók, tanárok, minisztériumi tisztviselők stb.) háttérének, rekrutációjának feltárása. A tudás létrehozóihoz, az értelmiséghez (és különösen a pedagógusokhoz) való viszony 1945 után el- lentmondásos volt, hiszen a politikai indoktrináció felelőssége, a világnézeti nevelés jelentős részben rájuk hárult: egyszerre lehettek a rendszer kivételezett szereplői és üldözöttjei. Feladatuk, az ideológia „lefordítása” a gyakorlat nyelvére a szocialista pedagógia olyan sajátossága volt, amely a létrejövő diskurzusokat a politikai igényeknek, a voluntarista céloknak való megfelelés és a szakmaiság kettős béklyójába szorította. Foucault munkássága (1991) természetesen megkerülhetetlen ebben a kérdésben, mivel a kutatás tárgya, az ellenőrző- szabályozó hatalom egyszerre kontrollálta/kontrollálja a megfelelő elit és gondolatok kiválasztódását, terjedését. E téma történetisége és elméleti megalapozása a könyv fő mondanivalója számomra.

A kötetet Németh Andrásnak, a kutatás vezetőjének az írása nyitja meg, mely a diszciplína intézményesülését vizsgálja hazai és nemzetközi kontextusban, a legfontosabb tudományelméletek recepcióját ismertetve. A tudás és tudomány mibenlétére vonatkozó kérdés tulajdonképpen a neveléstudomány elkülönítésére szolgál, amely újra csak felveti a legitimitáció problematikáját, tudás és hatalom viszonyát. A pedagógia kialakulásának filozófiai, teológiai gyökerei meghatározták kutatási témáit, kereteit, az ezt követő paradigmák (pozitivizmus, eszmetörténet, fenomenológia, hermeneutika stb.) hasonló szerepet tölthettek be – a tanulmány végén ismertetett tudó-

A kötetet Németh Andrásnak, a kutatás vezetőjének az írása nyitja meg, mely a diszciplína intézményesülését vizsgálja hazai és nemzetközi kontextusban, a legfontosabb tudományelméletek recepcióját ismertetve. A tudás és tudomány mibenlétére vonatkozó kérdés tulajdonképpen a neveléstudomány elkülönítésére szolgál, amely újra csak felveti a legitimitáció problematikáját, tudás és hatalom viszonyát. A pedagógia kialakulásának filozófiai, teológiai gyökerei meghatározták kutatási témáit, kereteit, az ezt követő paradigmák (pozitivizmus, eszmetörténet, fenomenológia, hermeneutika stb.) hasonló szerepet tölthettek be – a tanulmány végén ismertetett tudó-

* Pannon Egyetem MFTK Tanárképző Központ, egyetemi tanársegéd, e-mail: somogyvari.lajos@mftk.uni-pannon.hu

mányszociológia szempontjai dominálnak a későbbi írásokban. Négy dimenzió mentén vizsgálhatjuk eszerint saját kutatási területünket: az intézményi bázis, a kommunikációs hálózat, a tudományos megismerés produktumai és az utánpótlásképzés alkotja a főbb vizsgálati csomópontokat.

Szabó Zoltán András a hálózatelemzés elméleti hátterének ismertetésével valamennyi dimenziót érinti: a tudományos megismerési mezőt alakító szereplők (ágensek) és a köztük lévő kapcsolatok olyan dinamikát vihetnek a leírásba, ami egyébként gyakran hiányzik a folyóiratokban megjelenő diskurzusokból, szakmai kommunikációból. A pedagógiai tudás relevanciája, a szövegeket létrehozó szereplők kiválasztása komoly problémát jelent a hasonló kutatásoknál – a lexikonkutatás az egyik lehetséges irány, hogy olyan korpuszt hozzunk létre, mely elfogadott tudástárként, legitim tudásforrásként funkcionál a további vizsgálatokhoz. A lexikonokba bekerülő szereplők és témák, illetve ezek ismétlődése egymást követő kiadványokban, a hivatkozások mintázata megmutathatja a diszciplína tudásszociológiájának főbb jellemzőit. *Anna Hild* és *Anna Stisser* közös írása az 1774 és 1989 között megjelent, német nyelvű pedagógiai lexikonokat tanulmányozza ebből az aspektusból – hasonló vizsgálatokat javasolt *Nagy Péter Tibor* (2011) is a hazai neveléstudományi elit kialakulásának leírásához.

Az elméleti részt *Lucien Criblez* zárja le, aki a svájci oktatási reformokról és az oktatáskutatás megújításáról ír. Az általa elemzett hatvanas-hetvenes évek a magyar történeti kutatások számára is hasznosítható tanulságokkal szolgálnak: a normatív források (jogi szövegek, törvények, szabályzatok stb.) és a reformokat támogató diskurzusok kvantitatív adatai fontos adalékokat nyújthatnak a hagyományos szellemtudományi megközelítéshez. A megértő – értelmező – behelyezkedő kutatói magatartás így konkrét eredményekkel és bizonyítékokkal párosul, melyek alátámaszthatják interpretációinkat. Az oktatási expanzió és az ehhez kapcsolódó reformfolyamat Nyugat- és Kelet-Közép-Európában egyszerre értelmezhető jelenség ebben az időszakban, az összehasonlító analízis egy újabb lehetséges szempont további feltáró munkák számára.

A könyv második része az elmélet megvalósulását, a gyakorlatot mutatja meg. *Garai Imre* a szovjet példa átvételének folyamatát a felsőoktatás és tanárképzés, illetve az akadémiai szféra, 1948 és 1951 közti átalakításán keresztül mutatja be. A folytatást a marxista ideológia elsajátítása, a szocialista neveléstudomány létrehozása jelentette, amiről *Sáska Géza* számol be részletesebben. Az elmélet értelmezése a mindenkori politikai harcok színtere, az ellenfelek kiszorításának terepe volt: az ideológia szövegei újra és újra más kontextusba kerültek és eltérő érvelések legitimációs alapjául szolgáltak. Így jöttek létre olyan ellenségesnek számító csoportok, mint a dogmatikusok vagy revizionisták, folyton váltakozó, a politikai realitásokhoz igazodó tartalommal. *Sáska* az ötvenes évek szereplőinek és írásainak példáján keresztül egyszerre bizonyítja be a diskurzusok kontinuitását és megszakíttatottságát/módosulását – ez utóbbi főleg az 1956 utáni cezúrához köthető, ami valójában nem is jelentett akkora változást. A marxizmus három egymást követő interpretációja megint csak az írástudók szerepének fontosságát támasztja alá, hiszen az általuk létrehozott értelmezési keretek határozták meg a kor tudományos és közgondolkodását.

Szabolcs Éva és *Golnhofer Erzsébet* tanulmányukban *Lázár György* kapcsolati hálóját, a hálót alkotó kapcsolatok típusát, erősségét, időtartamát kutatták fel, az 1945 és 1956 közti periódusban. Formális és nem formális, politikai, szakmai és baráti-családi kommunikáció gyakran fonódik össze az elemzésben – a mozgalmi, politikai, tudományos-szakmai és magánéleti identitások együtt alkotják meg a pedagógiai kulcsszereplő *Lázár* személyiségét, más szereplőkkel való relációit. *Brezsnyánszky László* hosszabb időszakot vizsgál, mikor a debreceni egyetem pedagógia oktatóinak rekrutációját veszi szemügyre 1940 és 1970 között. A katedra és a professzori utódlás viszonylagos folytonossága részben a munkatársak, illetve tanítványok esetében is érvényesült, de a politikai akarat, vagy az egyetemi erőviszonyok gyakran keresztülhúzták a szakmai szempontokat, a klasszikus

mester-tanítvány viszony érvényesülését a kiválasztódásban. A tanulmánykötetet *Karády Viktor* írása zárja le, aki az előző témát folytatja a kandidátusok és akadémiai doktorok számbavételével. Elit és ellen-elit fogalma és kapcsolata, a tudományos kvalifikáció és az akadémiai-egyetemi szféra területi-történeti változatai éppúgy szerepelnek az írásban, mint a diszciplínák szerinti megoszlás és az így felállítható tudományos rangsor, ami az érdekérvényesítési képességet is tükrözi. Nem meglepő módon az első négy helyen a közgazdaságtudomány, a történelem, az irodalomtudomány és az idegen nyelvek szerepelnek, ha a bölcsész és társadalomtudományokban minősített személyek számarányát vesszük alapul. Érdekes különbség, hogy míg a pedagógia a hatodik helyet foglalta el a kandidátusoknál, addig az akadémiai nagydoktorok közé elenyésző számban jutott ez a szakterület, ami jelzi a neveléstudomány(ok) alacsonyabb presztízsét. A kutató által szocialista „államnemességnek” nevezett réteg túlélt a rendszerváltást, szemben a kandidátusokkal, amit a nyugati típusú tudásverseny (a PhD) törölt el a kilencvenes években – kontinuitás és diszkontinuitás sajátos keveréke ebben az esetben is megfigyelhető.

Számos elem kapcsolja össze a kötet írásait: tudás és hatalom bonyolult viszonyrendszerében az értelmiségi elitek kutatási lehetőségeit veszik számba a szerzők, társadalomtudományi és kvantitatív irányba tágítva az oktatástörténet-írást. A hosszabb tendenciák feltérképezésekor folytonosság és megszakítottság kettőssége figyelhető meg az államszocializmus előtti és utáni időszak esetében egyaránt. A tudományos szereplők, kapcsolatok és diskurzusok jelentik a kutatás korpuszát, melyek végső soron a neveléstudomány öndefiníciós kísérleteit és külső képzeteit is reprezentálhatják. Politika/ideológia és szakma/tudomány egymásra hatása, befolyásoló szándéka olyan témának tűnik, ami valamennyi írás háttérében ott rejlik és napjainkban is nagy relevanciával bír.

Szakirodalom

1. Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*. 7. 868–889.
2. Nagy Péter Tibor (2011): Az oktatásról szóló tudomány kettős nyitottsága. *Magyar Tudomány*. 9. 1077–1090.